

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Психологія**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

125 Кібербезпека (безпека інформаційних та комунікаційних систем)

Тема № 8 Здібності

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Старший викладач кафедри соціології та психології Мохорєва О.М.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук Павлик О. М

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції.

1. Загальна характеристика здібностей людини.
2. Класифікація здібностей.
3. Характеристика загальних здібностей людини.

Рекомендована література

Основна

1. Варій М. Й. Психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 287 с.
2. Васянович Г. П. Основи психології: навч. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2012. 114 с.
3. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури. 2019. 272 с.
4. Ушакова І. М. Теоретико-методологічні проблеми психології: курс лекцій. Харків: НУЦЗУ, 2016. 191 с.
5. Ковальчук З. Я. Історія психології: курс лекцій. Частина 2: для студентів спеціальностей «Психологія», «Практична психологія» Львів: ЛьвДУВС, 2013. 344.
6. Науково-дослідницька діяльність студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та докторантів: довідник молодого вченого / уклад.: А.В. Байлов, О.М. Литвинов, В.В. Чумак; за заг. ред. О.М. Головка. – Харків : ХНУВС: Тім Пабліш Груп, 2016. – 363 с.

Допоміжна:

7. Євдокімова О.О. Історія психології : навч. посіб. ; Вид. друге, допов. – Харків : Константа, 2020. 320 с.
8. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

9. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
10. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

Текст лекції.

1. Загальна характеристика здібностей людини.

Дуже часто, коли ми намагаємося пояснити, чому люди, що опинилися в однакових або майже однакових умовах, досягають різних успіхів, ми звертаємося до поняття *здібностей*, вважаючи, що різницю в успіхах людей можна пояснити саме цим. Це ж поняття використовується й тоді, коли досліджуються причини швидкого засвоєння знань або придбання вмінь і навичок одними людьми й довгого навчання інших. Що ж таке здібності?

Слово «здібності» має дуже широке застосування у всіляких областях практики. **Звичайно під здібностями розуміють такі індивідуальні**

особливості, які є умовами успішного виконання який-небудь однієї або декількох видів діяльності. Тобто, якщо потреби й мотиви характеризують спрямованість особистості, то здібності характеризують успішність її діяльності. Хоча К.К.Платонов вважає, що успішність виконання діяльності визначають і мотивація, і особистісні особливості, тому він відносить до здібностей будь-які властивості психіки, тією чи іншою мірою визначаючи успіх у конкретній діяльності. На відміну від К.К.Платонова, Б.М.Теплов указує на те, що, крім успіху в діяльності, здібності детермінує швидкість і легкість оволодіння тієї або іншою діяльністю. При цьому швидкість навчання може залежати від мотивації, але почуття легкості при навчанні скоріше зворотно пропорційне мотиваційній напрузі.

На цьому прикладі видне, що термін «здібності», незважаючи на його давнє й широке застосування в психології, багатьма авторами трактується неоднозначно. Якщо підсумувати всілякі варіанти існуючих у цей час підходів до дослідження здібностей, то їх можна звести до трьох основних типів.

1. Під здібностями розуміють сукупність усіляких психічних процесів і станів. Це найбільш широке й саме старе тлумачення терміну «здібності».

2. З погляду другого підходу під здібностями розуміють високий рівень розвитку загальних і спеціальних знань, умінь і навичок, що забезпечують успішне виконання людиною різних видів діяльності. Дане визначення з'явилося й було прийнято в психології ХУІІІ – ХІХ ст. і досить часто зустрічається в цей час.

3. Третій підхід заснований на твердженні про те, що здібності – це те, що не зводиться до знань, умінь і навичок, але забезпечує їхнє швидке придбання, закріплення й ефективне використання на практиці.

Здібності – це стійкі індивідуально-психічні властивості людини, які виражають його готовність до оволодіння певними видами діяльності й до їхнього успішного здійснення.

Найбільший внесок у розвиток експериментальних досліджень здібностей вніс відомий росіянин учений **Б.М. Теплов**. Він виділив **три основні ознаки здібностей**.

1. Під здібностями розуміються індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої. Усі люди здатні до прямоходіння й освоєнню мови, однак до стосовно здібностей ці функції не відносяться: перша – через не психологічність, а друга – через спільність.

2. Здібностями називають не всякі взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, які мають відношення до успішності виконання якої-небудь діяльності. Таким чином, у здібності не попадають властивості темпераменту або характеру, хоча вони є й індивідуальними й психологічними. Наприклад, такі властивості, як дратівливість або конфліктність, хоча і є індивідуально-психологічними особливостями особистості, не є здібностями, тому що вони не обов'язкові для успішного виконання діяльності. З іншого боку, ми вважаємо здібностями такі індивідуально-психологічні особливості, як абсолютний слух

або зорово-моторна координація, тому що вони необхідні для успішності музичної й спортивної діяльності відповідно.

3.Поняття «здібності» не зводиться до тих знань, навичок і вмінь, які вже вироблені в даній людині.

У повсякденній практиці поняття «здібності» і «навички» часто ототожнюють, що приводить до помилкових висновків, особливо в педагогічній практиці. Класичним прикладом такого роду може служити невдала спроба В. І. Сурікова, що став згодом знаменитим художником, вступити в Академію мистецтв. Хоча видатні здібності Сурікова виявилися досить рано, необхідних умінь і навичок у малюванні в нього ще не було. Академічні педагоги відмовили Сурикову у вступі в академію. Більше того, інспектор академії, переглянувши представлені Суриковим малюнки, заявив: «За такі малюнки вам навіть повз академію треба заборонити ходити». Помилка викладачів академії полягала в тому, що вони не зуміли відрізнити відсутність умінь і навичок від відсутності здібностей. Суриків справою довів їхню помилку, опанувавши протягом трьох місяців потрібними вміннями, у результаті чого ті ж педагоги порахували його цього разу гідним зарахування в академію.

Незважаючи на те, що **здібності** не зводяться до знань, умінь і навичкам, це не означає, що вони ніяк не зв'язані зі **знаннями й вміннями**.

Від здібностей залежать легкість і швидкість придбання знань, умінь і навичок. Придбання ж цих знань, умінь і навичок, у свою чергу, сприяє подальшому розвитку здібностей, тоді як відсутність відповідних навичок і знань є гальмом для розвитку здібностей.

Здібності, на думку Б.М.Теплова, не можуть існувати інакше як у постійному процесі розвитку. Здібність, яка не розвивається, якою на практиці людина перестає користуватися, з часом втрачається. Лише завдяки постійним вправам, пов'язаним із систематичними заняттями тими або іншими видами діяльності, ми підтримуємо та розвиваємо у себе відповідні здібності. При цьому слід зазначити, що успішність виконання будь-якої діяльності залежить не від якоїсь однієї, а від поєднання різних здібностей, до того ж це поєднання, яке дає один і той самий результат, може бути забезпечене різними здібностями.

Розвиток здібностей особистості залежить, **по-перше**, від вроджених якостей індивіда – задатків, які визначають рівень потенційних можливостей; **по-друге**, від конкретних умов його виховання та навчання.

Окрім задатків, важливе значення для розвитку здібностей має врахування у виховному процесі **сенситивних** періодів формування функцій. Кожна дитина в своєму розвитку проходить періоди підвищеної чутливості до певних виховних впливів, до засвоєння тих чи інших видів діяльності. Наприклад, у віці двох-трьох років дитина інтенсивно оволодіває мовою оточення, яка згодом стає для неї рідною. Важливо підкреслити, що періоди особливої готовності до оволодіння певними видами діяльності рано чи пізно закінчуються. І якщо та чи інша функція не була розвинена у **сензитивний** період, то згодом її розвиток стане ускладненим, а то й зовсім неможливим. (**Сензитивний період** — вік

фізіологічної і психологічної перебудови особистості, якому властива підвищена сенситивність, що враховується педагогами.

Згідно з дослідженнями науковців, у формі відповідних задатків здібності передаються по спадковості, при цьому загальні здібності успадковуються краще, ніж спеціальні, а учбові (репродуктивні) – краще, ніж творчі.

Таким чином, здібності – це індивідуально-психологічні властивості особистості, які визначають міру успішності при виконанні або при засвоєнні тієї чи іншої діяльності. Два провідні фактори розвитку здібностей: **це спадковість** (у формі задатків) **та вплив соціального середовища** (через навчання та виховання). У зв'язку з великою кількістю різноманітних здібностей з метою їхньої наукової систематизації науковці створили декілька різних класифікацій. Отже, чим більше розвинені в людини здібності, тем успішніше він виконує діяльність, швидше нею опановує, а процес оволодіння діяльністю й сама діяльність даються йому суб'єктивно легше, чим навчання або робота в тій сфері, у якій він не має здібностей.

Тобто нездатний проливає більше поту й сліз, чому здатний, якому все дається легше.

Слід зазначити, що успішність виконання будь-якої діяльності залежить не від який-небудь однієї, а **від комбінації різних здібностей**, причому ця комбінація, що дає той самий результат, може бути забезпечена різними способами. При відсутності необхідних задатків до розвитку одних здібностей їх дефіцит може бути заповнений за рахунок більш високого розвитку інших.

2. Класифікація здібностей.

Природні (ті, що загальні для людини і тварин) - сприйняття, пам'ять, можливість до елементарної комунікації;

Специфічно людські (що мають соціально-історичне походження). Вони поділяються на загальні та спеціальні.

Під загальними здібностями розуміється така система індивідуально - вольових властивостей особистості, яка забезпечує відносну легкість і продуктивність в оволодінні знаннями і здійсненні різних видів діяльності.

Під спеціальними здібностями розуміють таку систему властивостей особистості, яка допомагає досягти високих результатів у якій-небудь спеціальній області діяльності, наприклад літературної, образотворчої, музичної, сценічної і т. п.

До спеціальних здібностей слід віднести і здібності до практичної діяльності, а саме: конструктивно-технічні, організаторські, педагогічні та інші здібності.

Спеціальні здібності органічно пов'язані із загальними. Чим вище розвинені загальні здібності, тим більше створюється внутрішніх умов для розвитку спеціальних здібностей. У свою чергу розвиток спеціальних здібностей, за певних умов, позитивно впливає на розвиток інтелекту.

Крім того є підрозділи специфічних здібностей на практичні і теоретичні, навчальні та творчі, предметні і міжособистісні.

Стосовно трудової діяльності прийнято виділяти:

1. теоретичні здібності, пов'язані з абстрактно-логічним мисленням;
2. практичні здібності, що виявляються в конкретно-практичних діях;
3. комунікативні здібності, які забезпечують ефективність спілкування, адекватне сприйняття і оцінку інших людей, соціально-психологічну адаптацію працівника.

Теоретичні і практичні здібності відрізняються тим, що перші визначають схильність людини до абстрактно-теоретичних міркувань, а другі - до конкретних, практичних дій. Такі здібності, на відміну від загальних і спеціальних, навпаки, частіше не поєднуються і зустрічаються разом тільки в обдарованих, різнобічно талановитих людей.

Наукові і творчі здібності відрізняються тим, що перші визначають успішність навчання і виховання, засвоєння людиною знань, умінь, навичок, формування якостей особистості, другі - створення предметів матеріальної і духовної культури, продукування нових ідей, відкриттів і винаходів, словом - індивідуальну творчість у різних галузях людської діяльності.

Здібності до спілкування, взаємодії з людьми, а також предметно - діяльнісні, або предметно-пізнавальні, - найбільшою мірою соціально обумовлені. Приклади здібностей першого виду - **мова людини** як засіб спілкування (мова в її комунікативній функції), здібності міжособистісного сприйняття й оцінки людей, здібність соціально-психологічної адаптації до різноманітних ситуацій, здібності входити в контакт з різними людьми, приваблювати їх до себе, впливати на них тощо.

Приклади здібностей **предметно-пізнавального плану** добре відомі.

Вони традиційно вивчаються в загальній і диференціальній психології й іменуються **здібностями до різноманітних видів теоретичної і практичної діяльності**. Дотепер у психології переважно увага зверталася саме на предметно - діяльнісні здібності, хоча здібності міжособистісного характеру мають не менше значення для психологічного розвитку людини, її соціалізації і набуття нею необхідних форм суспільної поведінки. Без володіння мовою як засобом спілкування, наприклад, без уміння адаптуватися до людей, правильно сприймати й оцінювати їх самих та їхні вчинки, взаємодіяти з ними і налагоджувати гарні взаємовідносини в різноманітних соціальних ситуаціях, нормальне життя і психічний розвиток людини були б просто неможливими. Відсутність у людини такого роду здібностей стало б непереборною перешкодою на шляху перетворення її з біологічної істоти в соціальну.

3. Характеристика загальних здібностей людини.

До загальних здібностей, необхідних для успіху майже у всіх видах діяльності, відносять **інтелект, креативність і психомоторні якості особистості**.

Спроби психологів виміряти розумові здібності привели до розробки поняття «інтелект».

Інтелект (від лат. розуміння, пізнання) – у широкому змісті – розумові здатності людини, сукупність усіх пізнавальних процесів; у більш вузькому змісті – розум, мислення. У структурі інтелекту провідними компонентами є мислення, пам'ять і здатність до розумної поведінки в проблемних ситуаціях.

Є велика кількість різноманітних визначень інтелекту, але всі їх можна розділити на три типи:

- 1.інтелект як здатність до навчання;
- 2.інтелект як здатність до абстрактного мислення;
- 3.інтелект як здатність до адаптації й розв'язання завдань.

С.Л. Рубінштейн і Б.М.Теплов визначали інтелект як сукупність загальних здібностей людини. **Якщо розглядати здібності як регулятори діяльності, то інтелектуальну активність можна виділити в таку одиницю, у якій синтезуються розумові здібності й мотиваційна структура особистості.**

Для визначення індивідуальних кількісних і якісних відмінностей розумових здібностей була введена категорія «**коефіцієнт інтелекту**» (КІ), одержуваний за допомогою тестів.

У 1905 р у Франції був виданий перший тест інтелектуальних здібностей для школярів Біне-Симона. У цьому тесті основна увага приділялася вищим розумовим здібностям, а не більш примітивним операціями, що відображає сенсорні і перцептивні особливості, час реакції і т.п. Тест багато разів переглядався і був адаптований для багатьох культур. З тих пір з'явилося безліч різних тестів для вимірювання індивідуальних відмінностей між людьми за рівнем інтелекту. Паралельно з розвитком інтелектуальних тестів розробляються різні тести академічної успішності шкіл, коледжів, вузів.

Такі тести вимірюють різні аспекти загальних розумових здібностей, важливих для адаптації в тому культурному середовищі, у якому ці тести розроблялися. По змісту тести розумових здібностей представляють завдання, що допускають тільки одну правильну відповідь. Правильною вважається та відповідь, яка використовує всю інформацію, що є в умові завдання.

Це положення гарне ілюструє відоме завдання англійського психолога Г. Айзенка.

«Карлик живе на 20-м поверсі хмарочоса. Щоранку, відправляючись на роботу, він входить у ліфт, натискає кнопку й спускається на 1-й поверх. Увечері, вертаючись із роботи, він входить у ліфт, піднімається на 10-й поверх, а з 10-го до 20-го йде пішки. Чому він відразу не їде на 20-й поверх?».

Відповіді: «тронується», «зганяє вагу», «відвідує знайому на 10-м поверсі» – цілком правдоподібні, але не вірні. Правильна відповідь: «Карлик не може дотягтися до кнопки 20-го поверху», тому що тільки в цій відповіді використовується вся інформація, що втримується в умові завдання. В інших відповідях не використовується інформація про ріст.

Але КІ не дає повної картини здібностей особистості. Тому психологи розробили концепцію творчих здібностей. Із середини 50-х років вимір творчих

здібностей став одним з основних напрямків психологічного тестування. Дослідження переконливо показали, що творчі здібності не зводяться до поняття «інтелект» і не можуть бути обмірювані за допомогою КІ. Якщо поняття «інтелект» відповідає конвергентному мисленню, яке приводить до єдино правильного розв'язку, то поняття «креативність» відповідає дивергентному, або розбіжному, типу мислення, тобто, що йде в різних напрямках, видає безліч різних рішень. Дивергентне мислення менше обмежене заданими фактами й умовами завдання, допускає зміну шляхів вирішення проблеми, приводячи до несподіваних висновків і результатів.

При оцінці **творчих здібностей** використовуються такі категорії, як **легкість, гнучкість і оригінальність**.

Легкість оцінюється по швидкості виконання завдань.

Гнучкість виміряється кількістю перемикань із одного класу об'єктів на інші. Гнучкість і легкість – це не співпадаючі категорії. Наприклад, у завданні, де потрібно придумати різноманітні способи використання консервної банки, можуть бути наступні відповіді: чашка, каструля, скарбничка ... При оцінці легкості це три різні відповіді, а при оцінці гнучкості – тільки два, тому що каструля й чашка – це посуд, тобто предмети одного класу.

Оригінальність – здібність продукувати ситуації, нездатність продукувати ситуації, незвичні відповіді, рішення, нестандартність. Оцінюється по частоті даної відповіді в популяції. Якщо 15 % і більш випробуваних дають такі відповіді, то він відноситься до тривіальних. Оригінальність виконання завдань збігається із творчими здібностями, але лише тоді, коли вони не перетворюються примхливість. Однак люди, що придумують рішення, частота яких менш 0,5 %, все ж таки не належать до числа особливо обдарованих.

Будь-який вид людської діяльності включає рух й рухові дії, які багато в чому визначають її особливості й успішність виконання. Тому як одною зі сторін загальних здібностей людини виділили **психомоторику**.

Психомоторні здатності ділять на дві групи: **а) якості фізичного розвитку й б) властиво психомоторні якості**.

До якостей фізичного розвитку відносять наступні: *статичну й динамічну силу, вибухову силу, загальну й динамічну гнучкість, спритність, витривалість і рівновага*.

До властиво психомоторних якостей відносять:

1. тонку регуляцію рухів – здатність виконувати точні рухи при участі в них більших м'язових груп;
2. координацію рухів;
3. диференціацію реакцій – здатність швидко вибирати й здійснювати певні рухи, що мають різну просторову орієнтацію;
4. швидкість реакцій;
5. швидкість руху руки;
6. швидкість рухів у лучезапясному суглобі (теппінг);
7. спостереження;

- 8.вправність рук;
- 9.спритність пальців;
- 10.стійкість руки.

До загальних здібностей людини ми з повною підставою повинні віднести **здібності, що проявляються в спілкуванні, взаємодії з іншими людьми**. Ці здібності є соціально обумовленими. Вони формуються в людини в процесі його життя в суспільстві. Без даної групи здібностей людині дуже важко жити серед собі подібних. Так, без володіння мовою як засобом спілкування, без уміння адаптуватися в суспільстві людей, тобто правильно сприймати й оцінювати вчинки людей, взаємодіяти з ними й налагоджувати гарні взаємини в різних соціальних ситуаціях, нормальне життя й психічний розвиток людину були б непереборною перешкодою на шляху перетворення його з біологічної істоти в соціальне.

Рівні розвитку здібностей і індивідуальні відмінності.

У психології найчастіше зустрічається наступна класифікація рівнів розвитку здібностей: задатки, здібності, обдарованість, талант і геніальність.

Усякі здібності в процесі свого розвитку проходять ряд етапів, і для того, щоб яка-небудь здібність піднялася у своєму розвитку на більш високий рівень, необхідно, щоб вона була сформована на попередньому рівні. Але для розвитку здібностей необхідні будь-які **задатки**.

Під **задатками** розуміються *анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, що становлять природну основу розвитку здібностей*.

Наприклад, у якості вроджених задатків можуть виступати особливості розвитку різних аналізаторів. Так, певні характеристики слухового сприйняття можуть виступати як основу для розвитку музичних здібностей. А задатки інтелектуальних здібностей проявляються, насамперед, у функціональній діяльності мозку – його більшої або меншої збудливості, рухливості нервових процесів, швидкості утвору тимчасових зв'язків і ін., що І.П.Павлов назвав уродженими особливостями нервової системи.

Наявність певних задатків у людини не означає, що в нього будуть удосконалюватися ті або інші здібності. Розвиток задатків – це соціально обумовлений процес, який пов'язаний з умовами виховання й особливостями розвитку суспільства. **Основними умовами розвитку й трансформації задатків у здібності є:** 1) потреба в суспільстві в тих або інших професіях, де проявляються певні здібності; 2) особливості виховання.

Задатки неспецифічні. Наявність у людини задатків певного виду не означає, що на їхній базі в сприятливих умовах обов'язково повинна розвинути якась конкретна здібність. На основі тих самих задатків можуть розвиватися різні здібності залежно від характеру вимог, запропонованих діяльністю. Так, людина, що володіє гарним слухом і почуттям ритму, може стати музикантом, диригентом, танцюристом, співаком, композитором, педагогом і т.д. Разом з тим не можна вважати, що задатки не впливають на характер майбутніх здібностей. Виходячи із усього цього, можна зробити висновок про те, що **здібності в значній мірі соціальні й формуються в процесі конкретної діяльності людини**.

Залежно від того, існують або відсутні умови для розвитку здібностей, вони можуть бути **потенційними й актуальними**.

Під потенційними здібностями розуміються ті, які не реалізуються в конкретному виді діяльності, але здатні актуалізуватися при зміні відповідних соціальних умов. **До актуальних здібностей**, як правило, відносять ті, які необхідні саме в цей момент і реалізуються в конкретному виді діяльності.

Структура будь-якої конкретної здатності містить у собі універсальні або загальні якості, що відповідають вимогам різних видів діяльності, і спеціальні якості, що забезпечують успіх тільки в одному виді діяльності. Наприклад, для успішного виконання будь-якого виду діяльності необхідно наступне:

1. позитивне відношення до неї, бажання її виконувати;
2. такі риси характеру, як працьовитість, наполегливість, цілеспрямованість, організованість і ін.;
3. наявність під час діяльності сприятливого психічного стану;
4. наявність бази знань, умінь і навичок для її виконання.

Усе це загальні властивості здібностей. Специфічними є, наприклад, гарний слух (для музичних здібностей) або особливості будови сенсорної й розумової сфер (для математичних здібностей). Ці якості проявляються насамперед у специфічній сфері й не пов'язані із проявом здібностей в інших областях. Наприклад, судячи з бібліографічних даних, А.С.Пушкін багато сліз пролив у ліцеї над математикою, але помітних успіхів у ній так і не добився; Д.І.Менделєєв у школі відрізнявся більшими успіхами в області математики й фізики, а по язових предметах мав тверду «одиницю».

Наступним рівнем розвитку здібностей є **обдарованість**. **Обдарованістю** називається своєрідна комбінація здібностей, яка забезпечує людині можливість успішного виконання якої-небудь діяльності.

Необхідно підкреслити, що від обдарованості залежить не успішне виконання діяльності, а тільки можливість такого успішного виконання. Для успішного виконання всякої діяльності потрібно не тільки наявність певного комбінації здібностей, але й оволодіння необхідними знаннями, умінями й навичками. Яку б феноменальну математичну обдарованість не мала людей, але якщо він ніколи не вчився математики, він не зможе розв'язати навіть простий приклад.

Індивідуальні відмінності обдарованих людей виявляються головним чином у спрямованості інтересів. Одні люди зупиняються на математиці, інші – на історії, треті – на біології. Подальший розвиток здібностей відбувається в конкретній діяльності.

Характеризуючи здібності людини, часто виділяють такий рівень їх розвитку, як **майстерність, тобто досконалість у конкретному виді діяльності**. Коли говорять про майстерність, у першу чергу мають на увазі його здатність успішно займатися виробничою діяльністю. Однак звідси не випливає, що майстерність виражається у відповідній сумі готових знань, умінь і навичок. Майстерність у будь-якій професії припускає психічну готовність до творчих

вирішень виникаючих проблем. Недарма говорять: «Майстерність – це коли «що» і «як» приходять одночасно», - підкреслюючи, що для майстра немає розриву між усвідомленням творчого завдання й знаходженням способів її розв'язку.

Наступний рівень розвитку здібностей людини – **талант**. Слово «талант» зустрічається в Біблії, де має значення заходу срібла, який ледачий раб одержав від пана на час його відсутності й віддав перевагу зарити в землю, замість того щоб пустити його в оборот і дістати прибуток. У цей час під **талантом розуміють високий рівень розвитку спеціальних здібностей**. Так само як і здібності, талант проявляється й удосконалюється в діяльності. Діяльність талановитої людини відрізняється принциповою новизною й оригінальністю підходу.

Пробудження таланту, так само як і здібностей взагалі, суспільно обумовлене. Те, які дарування одержать найбільш сприятливі умови для повноцінного розвитку, залежить від потреби епохи й особливостей конкретних завдань, які стоять перед даним суспільством. Слід зазначити, що талант – це певна комбінація здібностей, їх сукупність. Окрема ізольована здібність, навіть дуже високорозвинена не може бути названа талантом.

Вищий рівень розвитку здібностей називають **геніальністю**. Про геніальність говорять, коли творчі досягнення людини становлять цілу епоху в житті суспільства, у розвитку культури. Геніальних людей дуже мало. Прийнято вважати, що за всю п'ятитисячну історію розвитку цивілізації їх було не більш 400 людей. Високий рівень обдарованості, який характеризує генія, неминуче пов'язаний з незвичайністю в різних областях діяльності. Серед геніїв, що добилися подібного універсалізму, можна назвати Аристотеля, Леонардо да Вінчі, Р.Декарта, Г.Б.Лейбніца, М.В.Ломоносова. Наприклад, М.В.Ломоносов досягся видатних результатів у різних галузях знань: хімії, астрономії, математики й у той же час був художником, літератором, мовознавцем і гарно знав поезію. Однак це не означає, що всі індивідуальні якості генія розвинені однаковою мірою. Геніальність, як правило, має свій **«профіль»**, якась сторона в ній домінує, якісь здібності проявляються яскравіше.

Рідкість і неординарність геніальності людини породили безліч спроб її пояснення. Так, одні відносять геніїв до свого роду медіумів, із чимось допомогою якась вища істота повідомляє нас результати своїх міркувань. Інші, слідом за Шопенгауером, вважають, що «усяка дитина певною мірою є геній, і всякий геній певною мірою – дитина. Спорідненість обох насамперед виявляється в наївності й піднесеній простоті». Доказом цьому служать дитячі малюнки й дитяча словотворчість.

Творчі здібності і божевілля. Перші роботи в області співвідношення геніальності і божевілля належать італійському психіатра Чезаре Ломброзо. Він зібрав численні відомості про психопатологічні прояви видатних людей. У його списках геніїв було багато епілептиків, меланхоліків, ексцентричних особистостей, самогубців, наркоманів і алкоголіків. Так, з найбільш великих полководців минулого - Ал. Македонський, Юлій Цезар

і Наполеон Бонапарт страждали на епілепсію. Серед великих письменників епілептиками були Достоевський, Петрарка, Мольєр, Флобер.

Д. Карсон вважає, що геній - носій рецесивного гена шизофренії. Один ген не викликає патології, але в ряді випадків може привести до розвитку видатних здібностей. Доказ тому - наявність шизофреніків серед родичів видатних людей. Так, син Ейнштейна, родичі Декарта, Паскаля, Ньютона, Фарадея, Дарвіна, Платона, Канта, Ніцше страждали на шизофренію. Це були в основному люди науки. Люди, які досягли висот у мистецтві частіше страждають маніакально-депресивним психозом. Серед представників творчих професій їм частіше страждають поети, потім музиканти, художники, скульптори і архітектори.

Теорія «патологічності» генія вважає, що прояв геніальності пов'язане з певним порушенням психіки. Гете й Байрон, наприклад, порівнювали ті стани, у яких вони віддавалися поетичній творчості, із мріями, сновидіннями. Італійський психіатр Ч. Ломброзо побудував на цьому популярну у свій час теорію, викладену в його книзі «Геніальність і божевілля». Ломброзо вважає, що гарячковий стан геніїв під час творчості подібно з маніакальним порушенням, а характерні ознаки параної (егоцентризм, підвищене почуття власної гідності, послідовність і наполегливість у будь-яких своїх діях, відсутність каяттів совісті, гордість, прагнення до мети) – типові характеристики «звичайного» генія.

Слідом за біологами, що вважають, що серед 15 млрд. кліток головного мозку активно працюють лише 3-5 %, деякі психологи також вважають, що людський мозок несе в собі величезну, поки далеко не використовувану надмірність природних можливостей і що геніальність – це не відхилення, не аномалія людського розуму, а, навпаки, вища повнота його прояву, оголення природних можливостей. Труднощі пояснення геніальності полягає в тому, що це поняття нерозривне пов'язане з розвитком людського суспільства, а генії є своєрідними крапками його росту.

Природа людських здібностей.

Досі ми досліджували здібності, так чи інакше пов'язані з біологічними особливостями організму. Згадувалися також соціальні здібності, біологічну основу яких поки ще нікому точно встановити не вдалося.

Це - вищі, культурно обумовлені здібності, властиві лише людині: художні, музичні, лінгвістичні, математичні, інженерні та ряд інших. Вони мають інше походження, формуються і розвиваються інакше, ніж ті, що мають явно виражені біологічні задатки і безпосередньо залежать від дозрівання тих або інших органічних структур.

Умовами і передумовами розвитку в людини соціальних здібностей є такі обставини її життя:

1. Наявність суспільства, соціально-культурного середовища, створеного працею багатьох поколінь людей. Це середовище штучне, включає безліч предметів матеріальної і духовної культури, що забезпечують існування людини і задоволення її власне людських потреб.

2. Відсутність природних задатків до користування відповідними предметами і необхідність навчання цього з дитинства.

3. Необхідність участі в різноманітних складних і високоорганізованих видах людської діяльності.

4. Наявність з народження навколо людини освічених і цивілізованих людей, які вже мають необхідні їй здібності, спроможні передати потрібні знання, уміння і навички і застосовують при цьому відповідні засоби навчання і виховання.

5. Відсутність в людини з народження жорстких, запрограмованих структур поведінки типу природжених інстинктів, незрілість відповідних мозкових структур, що забезпечують функціонування психіки, і можливість їх формування під впливом навчання і виховання.

Кожна з названих обставин є необхідною для перетворення людини як біологічної істоти, яка від народження має деякі елементарні здібності, властиві і багатьом вищим тваринам, у соціальну істоту, яка набуває і розвиває власне людські здібності. Соціально-культурне середовище дозволяє розвивати здібності, що забезпечують правильне користування предметами матеріальної та духовної культури і розвиток необхідних для цього здібностей (вони формуються й удосконалюються в процесі навчання користування відповідними предметами).

Необхідність включення в специфічно людські види діяльності з раннього дитинства змушує батьків піклуватися про розвиток у дітей потрібних для них здібностей, а згодом, коли самі діти стають дорослими, створює в них потреби в самостійному набуванні відповідних здібностей. Оточуючі дитину дорослі люди, здебільшого уже володіючи необхідними здібностями і засобами навчання (у вигляді готових предметів матеріальної і духовної культури, котрими треба навчитися користуватися), забезпечують безупинний розвиток потрібних здібностей у дітей. Вони, у свою чергу, охоче приймають відповідні навчальні і виховні впливи, швидко засвоюють їх завдяки пластичному і гнучкому, пристосованому до навчання мозку.

Задатки, що необхідні для розвитку людських здібностей, під впливом усього цього складаються в дитини досить рано, приблизно до трьох років, забезпечуючи надалі вже не природний, а соціальний її розвиток, включаючи становлення багатьох здібностей, аналога котрим немає навіть у дуже високорозвинених тварин.

Розвиток здібностей.

Будь-які задатки, перед тим, як перетворитися на здібності, повинні пройти великий шлях розвитку. Для багатьох здібностей цей розвиток починається з перших днів життя людини і, якщо вона продовжує займатися тими видами діяльності, в яких відповідні здібності розвиваються, не припиняється до кінця життя. У процесі розвитку здібностей можна виділити ряд етапів. На одних відбувається підготовка анатомо-фізіологічної основи майбутніх здібностей, на інших - йде становлення задатків небіологічного плану, на третіх - складається і досягає відповідного рівня потрібна здібність. Усі ці процеси можуть протікати паралельно, тією або іншою мірою накладатися один на одного.

Перед психологією дуже гостро стоїть проблема виявлення закономірностей та механізмів формування та розвитку здібностей.

Природну основу розвитку здібностей становлять **задатки** - природжені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи й мозку, які проявляються в типологічних особливостях людини. Однак задатки є лише передумовою здібностей. Тільки своєчасний вияв і розвиток задатків людини через виховання приводить до формування у неї здібностей. Для цього найчастіше застосовують систематичні тренування, які передбачають активне включення в діяльність.

Першою ознакою зародження здібностей є **нахил** - стійка орієнтованість індивіда на певну діяльність, якою він прагне займатися. **Справжній нахил** поряд з тяжінням до діяльності призводить до швидкого досягнення високих результатів. **Хибний нахил**, на відміну від справжнього, може виявлятися у споглядальному ставленні до чогось або, незважаючи на активне захоплення, дає посередні результати.

Окрім задатків, важливе значення для розвитку здібностей має врахування у виховному процесі **сенситивних періодів** формування функцій. Кожна дитина в своєму розвитку проходить періоди підвищеної чутливості до певних виховних впливів, до засвоєння тих чи інших видів діяльності. Наприклад, у віці двох-трьох років дитина інтенсивно оволодіває мовою оточення, яка згодом стає для неї рідною.

Важливо підкреслити, що періоди особливої готовності до оволодіння певними видами діяльності рано чи пізно закінчуються. І якщо та чи інша функція не була розвинена у **сензитивний** період (**Сензитивний період** — вік фізіологічної і психологічної перебудови особистості, якому властива підвищена сенситивність, що враховується педагогами), то згодом її розвиток стане ускладненим, а то й зовсім неможливим. Саме тому, люди, які прагнуть вивчити іноземну мову у дорослому віці, докладають багатьох зусиль, але майже ніколи не володіють нею краще ніж рідною.

Специфічним видом розвитку здібностей особистості є її **психологічна підготовка до того чи іншого виду діяльності**. Наприклад, психологічна готовність особистості до професійної діяльності передбачає сформованість у неї знань й умінь з фаху, а також певних моральних і емоційно-вольових якостей.